

ქცევის გრამატიკული კატეგორია ქართულში და „საუღლებელი პრეფიქსები“ შუმერულში: შეპირისპირებითი ანალიზი

ზურაბ ბარათაშვილი

თსუ დოქტორანტი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი; მეცნიერი თანამშრომელი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

რეზიუმე: სტატიაში აღწერილი, გაანალიზებული და შეპირისპირებულია ქართული ენის ქცევის გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებელთა და შუმერული ე. წ. „საუღლებელი პრეფიქსების“ სემანტიკა, სინტაქსური ფუნქციები და მორფოლოგიური მარკირება სხვადასხვა სინტაქსური თეორიის მიხედვით. შედეგები ღირებულია ფუნქციური ტიპოლოგიისათვის.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ენა, შუმერული ენა, ვნებითი გვარი, საშუალი გვარი, აპლიკატივი, ლოკატივი, რეფლექსივი, სინტაქსური ფუნქციები

1. შესავალი

ნაშრომის მიზანია, ერთმანეთს შეუდაროს და შეუპირისპიროს ქართული ენის ქცევის გრამატიკული კატეგორია და შუმერულ ენაში ე. წ. „საუღლებელი პრეფიქსებით“ გამოხატული გრამატიკული მნიშვნელობები როგორც მორფოლოგიური, ასევე სინტაქსური და სემანტიკური თვალსაზრისით.

თეორიული ანალიზი და აღწერა დაფუძნებულია როგორც ფუნქციონალისტური მიმდინარეობების – დამოკიდებულებათა გრამატიკა [38], როლურ-რეფერენციული გრამატიკა [27; 35], ფუნქციური ტიპოლოგია და ენათმეცნიერების საბაზისო თეორია [5; 8; 14], ასევე არატრანსფორმაციული გენერატივისტული [6; 3] მიმდინარეობების მი-

რიტად დებულებებზე, მაგრამ დასკვნა და შედეგების განზოგადება ძირითადად გამიზნულია ფუნქციური ტიპოლოგიისათვის.

ზოგიერთი ზემოდასახელებული თეორიისათვის აუცილებელია ტრადიციული სინტაქსური ფუნქციების (ქვემდებარის, პირდაპირი და ირიბი დამატებების და ა. შ.) გამორკვევა არა მარტო მორფოლოგიური მარკირების მიხედვით (პირის, რიცხვისა და სქესის/კლასის გამომხატველი მაჩვენებლები ზმნაში, ბრუნვის მაჩვენებელი სახელურ ფრაზაში და ა. შ.), არამედ სინტაქსური ქცევითი მახასიათებლებით (code and behavioural properties), მაგრამ სტატიის მიზნიდან გამომდინარე,¹ შესაძლებელია თავი ავარიდოთ სინტაქსური ფუნქციების გამორკვევას და შუმეროლოგიური ტრადიციის გათვალისწინებით დადგენილად მივიჩნიოთ სემანტიკური როლებისა და სინტაქსური ფუნქციების შესატყვისობა პროტოტიპურ შემთხვევებში. ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნა (მაგ., „კლავს“) აგენსსა და პაციენსს სინტაქსურად გამოხატავს, შესაბამისად, ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების საშუალებით, სამვალენტიანი გარდამავალი ზმნა (მაგ., „მიცემა“) – აგენსს, თემასა და რეციპიენტს, შესაბამისად, ქვემდებარის, პირდაპირი დამატებისა და ირიბი დამატების სახით, ერთვალენტიანი გარდაუვალი ზმნა (მაგ., „სვლა“) მასთან დაკავშირებულ ერთადერთ სემანტიკურ როლს გამოხატავს ქვემდებარის სახით.

მიუხედავად ამისა, შესაბამის ადგილებში წარმოვადგენთ და მივუთითებთ როგორც თანამედროვე, ასევე ტრადიციულ შუმეროლოგიურ და ქართველოლოგიურ გრამატიკულ ლიტერატურას.

2. მეთოდოლოგია და გლოსირება

შუმერული მაგალითები მომიებულია ოქსფორდის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის განყოფილების ბაზაზე შექმნილი ელექტრონული ბაზის მიხედვით (ETCSL), სადაც განთავსებულია შუმერული მხატვრული

¹ იმ თეორიულ საკითხთა დიდი ნაწილისა და შუმერული ენის კონკრეტული მაგალითების (ასევე უნდა წარმოვადგინოთ მოკლედ ტრადიციული შუმეროლოგიური მიდგომა) გარკვეული ნაწილი არ უნდა განვიხილოთ, რომელიც ჩვენს ნაშრომს სიცხადეს შესძენდა, მაგრამ, ნაშრომის მოცულობის სიმცირიდან გამომდინარე, ამ ნაკლოვანებას თავიდან ვერ ავირიდებთ. ასევე კარგი იქნებოდა, ტრადიციული ქვემდებარისა და დამატებათა ნაცვლად გვესარგებლა გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით [5, გვ. 125; 21, გვ. 1; 14, გვ. 539, 543], მაგრამ ამისათვის დაგჭირდებოდა ცალკე თავი მათი განსაზღვრებისა და ფუნქციათა დასადგენად.

ლიტერატურის 400-მდე ძეგლი [2]. ამისგან განსხვავებით, ქართული მაგალითები წარმოდგენილია არა მხატვრული ნაწარმოებების ბაზიდან, არამედ უბრალოდ ინტროსპექციის საშუალებით.

მკითხველისათვის შუმერული ენის ნიმუშების წაკითხვის გასაადვილებლად წარმოდგენილი იქნება ლაიფციგის გლოსირების მიხედვით², მაგრამ ერთი განსხვავებით; სამი სტრიქონის ნაცვლად ოთხი სტრიქონით: პირველი სტრიქონი უჩვენებს ტრადიციულ შუმეროლოგიურ ტრანსლიტერაციას, მეორე სტრიქონი მორფემულ/ანალიზურ ტრანსკრიფციას შუმეროლოგიის თანამედროვე განვითარების შესაბამისად (ისე, როგორც დღეს გვესმის შუმერული ენა), მესამე სტრიქონი გამოხატავს გლოსირების იარლიყებს (გრამატიკული მნიშვნელობები ჩაიწერება ისე, როგორც არის ლაიფციგის გლოსირებაში მითითებული, ხოლო ლექსიკური მნიშვნელობები წარმოდგენილი იქნება ქართული თარგმანით, ხოლო ბოლო სტრიქონი ასახავს თავისუფალ თარგმანს).

შუმერული დამწერლობა ვერ გამოხატავდა ენის ფონეტიკურ თუ ფონოლოგიურ სისტემას, ვერ ასახავდა სალაპარაკო ენას მიახლოებითაც კი: წარმოადგენდა მნემონიკურ სისტემას, რომლის მიზანი არასდროს ყოფილა წარმოთქმის ასახვა. ამგვარად, შუმეროლოგებს უწევთ აღადგინონ შუმერული ენა დეფექტური მნემონიკური სისტემის საშუალებით, რომელიც თითქმის ვერ ასახავს აფიქსებისა თუ ძირების მორფოფონემურ მონაცვლეობებს, ალომორფთა შეპირობებულობას და ა. შ. ფონოლოგიურ თუ გრამატიკულ ელემენტთა გამოტოვება ადვილად გასაგები იყო მხოლოდ მათთვის, ვინც ფლობდა შუმერულ ენას მშობლიური ენის დონეზე ან კიდევ, ისეთი ელემენტები არ აისახებოდა ტექსტში, რომელთა გამოუხატველობაც ტექსტში (მაგ., მყარ ენობრივ გამოთქმებსა და ფორმულებში) არ ქმნიდა სირთულეს ტექსტის შინაარსის აღსაქმელად [4, გვ. 23, 25; 7, გვ. 100; 26, გვ. 20-21, 23; 15, გვ. 1; 16, გვ. 15].

შუმერული ორთოგრაფია ხშირად უგულვებელყოფს მარცვლის აუსლაუტის (მარცვლის ბოლოკიდურ; coda) თანხმოვანს. ასე, მაგ., ხშირად არ იწერებოდა {n-} – აგენსის (და ქვემდებარის) მესამე პირის გამომხატველი მორფემა ტექსტებში; ან კიდევ დატიური /=r/ ალომორფის არარსებობა ტექსტში, რომელიც, კონტექსტის მიხედვით, ფუნქციურად ნამდვილად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი. ამგვარი ტიპის თანხმოვნის ასახვა რეგულარულად იწყება

² <http://grammar.ucsd.edu/courses/lign120/leipziggloss.pdf>

ძველი ბაბილონური პერიოდის (ჩვ. წ. 1900-1600) შუმერულ ტექსტებში [16, გვ. 12-13, 19].

(1)	⁴ nanna	lugal-ġu ₁₀	e ₂ -gal-la-na ³	mu-na-du ₃
	nanna	lugal =ġu=ra	e.gal =ani=Ø	mu-n-a-Ø-du-Ø
ნანა	მეუფე=1SG.POSS=DAT	სასახლე=3.SG.H.POSS=AB	VENT-	3SG.H-R-
		s	1SG.A-	აღმართვა-
			3SG.P	

„ნანას, ჩემს მეუფეს, სასახლე ავუშენე“
(A praise poem of Ur-Namma (Ur-Namma C): 108)

ერთი მხრივ, (1) მაგალითში გრაფიკულად არ არის გამოხატული დატიური ბრუნვის /=r/ ალომორფი, რომელიც აუცილებლად უნდა აღვადგინოთ (მორფოლოგიურ ტრანსკრიფციაში წარმოდგენილია დომინანტური ალომორფი /=ra/), ხოლო, მეორე მხრივ, {n-} მესამე გონიერი პირის (ქვემდებარე – სინტაქსური ფუნქციების მიხედვით, აგენსი სემანტიკური როლების მიხედვით) გამომხატველი პრეფიქსი, რომლის არსებობაც აუცილებელია შუმერული ენის ერგატიულობის გამოსახატავად (ორივე აღდგენა, რა თქმა უნდა, წარმოადგენს თეორიულ კონსტრუქტს და უჩვენებს, რომ შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ასე გვესმის შუმერული ენა).

3. გვარი და აპლიკატივი

3.1 გვარი

პროტოტიპური პასიური მონაცვლეობის შედეგად გარდამავალი წინადადებიდან მიიღება გარდაუვალი წინადადება: ქვემდებარე ქვეითდება ფაკულტატიურ უბრალო დამატებამდე (optional oblique) და პირდაპირი დამატება წინაურდება ქვემდებარის ფუნქციამდე. ზმნას შეიძლება ჰქონდეს პასივიზაციის პროცესის ფორმალური მაჩვენებელი [23, გვ. 117-118; 19, გვ. 374; 9, გვ. 206]. გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივებით, პასივი სემანტიკური როლებისა და სინტაქსური ფუნქციების ამოსავალ წყობას ცვლის ისე, რომ პირდაპირი დამატების პრივილეგია იზრდება: პირდაპირი დამატების (აქტივში) შესატყვისი პარტიციპანტი

³ /-a/ მორფი შეიძლება გამოხატავდეს ან ლოკატიური ან გენეტიური ბრუნვის ერთ-ერთ ალომორფს; ან სულაც წინამავალი ხმოვნით გამოწვეული ასიმილაციის შედეგი იყოს გრაფიკულად ასახული. რადგანაც [e.gal](#) „სასახლე“ წარმოდგენილია პირდაპირი დამატების ფუნქციით (სემანტიკური როლი – პაციენსი), მაშინ აუცილებლად უნდა გაფორმდეს აბსოლუტიური ბრუნვის მაჩვენებლით.

გამოიხატება (პასივში) როგორც ქვემდებარე, ხოლო გარდამავალი ზმნის ქვემდებარე (აგენსი) – როგორც უბრალო დამატება [12, გვ. 71; 14, გვ. 539]. პასივი, შესაძლებელია, განვიხილოთ როგორც სემანტიკური როლებისა და მათ სინტაქსურ ასახვათა მონაცვლეობა (remap) ამოსავალ – აქტივთან მიმართებით [18, გვ. 11; 23, გვ. 4]. პროტოტიპური გარდამავალი წინადადების პასივიზაციის შედეგად აგენსის ნაცვლად პასიურ წინადადებაში პაციენსს ენიჭება ქვემდებარის ფუნქცია (აქტიური წინადადების პირდაპირი დამატება ხდება პასიური დამატების ქვემდებარე, ანუ აგენსი და პაციენსი იგივე რჩება, მაგრამ იცვლება მათი სინტაქსური ფუნქციები), ცენტრალურ აქტანტთა რაოდენობა მცირდება ერთით და გარდამავლობის სტატუსი იცვლება (მცირდება): გარდამავალი წინადადება ხდება გარდაუვალი [23, გვ. 19, 174⁴; 6, გვ. 10; 3, გვ. 21]. შეხედულება, რომ პასივიზაციის შედეგი წარმოადგენს გარდაუვალ წინადადებას, შეიძლება ავიღოთ როგორც ერთ-ერთი ამოსავალი დებულება მიუხედავად დიქსონის ნაშრომში განხილული ზოგიერთი გამონაკლისისა⁵ [9, გვ. 215].

ოპოზიციის აქტივი-პასივი განიხილება როგორც პროტოტიპური გრამატიკული გვარი [22, გვ. 182]. აქტიურ წინადადებაში ქვემდებარე (აგენსი) იღებს სახელობით ბრუნვას და პირდაპირი/პირველადი დამატება (პაციენსი) იღებს აკუზატიურ ბრუნვას. პასივიზაციის შემდეგ პაციენსი ხდება ქვემდებარე და იღებს სახელობით ბრუნვას, ხოლო აგენსი იღებს აბლატიურ ბრუნვას.

(2) ლათინური

ა.	<i>Mile-s</i>	<i>host-em</i>	<i>occidi-t</i>
	მებრძოლი- NOM.SG.M	მტერი-ACC.SG.M	მოკვლა- 3.SG.PRS
	‘მებრძოლი კლავს მტერს’.		
ბ.	<i>A milit-e</i>	<i>hosti-s</i>	<i>occidi-tur</i>
	ABL მებრძოლი-ABL.SG.M	მტერი- NOM.SG.M	მოკვლა- PASS.3.SG.PRS
	‘მტერს კლავენ’ (ზედმ. ‘მტერი იკვლება კაცის მიერ’).		
	(მელჩუკი 2006: 193-194).		

3.2 საშუალო გვარი

⁴ ფ. პალმერი დეტრანზიტოვაციას იყენებს სემანტიკური მნიშვნელობით [23, გვ. 181].

⁵ ვფიქრობთ, ეს წარმოადგენს ენათმეცნიერების საბაზისო თეორიის ადრეული და მოგვიანო შეხედულებათა აღრევას, დიქსონისეულ მიდგომის შესახებ ლაპარაკია მ. ჰასპელმათის ნაშრომში [14, გვ. 544-545, 549].

საშუალო გვარი კონსტრუქციაში ერთსა და იმავე სემანტიკურ როლს, რომელიც, როგორც წესი, ქვემდებარის სინტაქსურ ფუნქციას ასრულებს, ახასიათებს როგორც აგენსური, ასევე პაციენსური თვისებები, ანუ აგენსზე ხდება ან მენტალური, ან კიდევ ფიზიკური ზემოქმედება [18, გვ. 3, 45; 19, გვ. 265]. გამოყოფენ ზმნათა სემანტიკურ ჯგუფებს, რომლებიც შეიძლება აღინიშნოს საშუალო გვარი გამომხატველი მორფოლოგიური მაჩვენებლით (თუ, რა თქმა უნდა, მოცემულ ენაში მოიპოვება ამგვარი მაჩვენებელი): 1. სხეულის მოვლა და მოწესრიგება (grooming and body care actions): „დაბანა“, „გარეცხვა“, „გაპარსვა“, „ჩაცმა“ და ა. შ. – სხეულით ან სხეულზე მოქმედება; აგენსი ამ მოქმედებებს საკუთარ თავზე უნდა ახორციელებდეს (მსგავსია პროტოტიპური რეფლექსივისა); 2. წინსვლითი მოძრაობა (translational motion): „მისვლა“, „მოსვლა“, „ასვლა“, „აცოცება“, „სიარული“, „ფრენა“, „სირბილი“, „ხტომა“, „გაქცევა“, და ა. შ. – გამოხატავს სხეულის სივრცეში გადაადგილებას; 3. არაწინსვლითი მოძრაობა (nontranslational motion): „მოხრა“, „მობრუნება“, „თავის დაკვრა“, „თავის გაქნევა“, „გაჭიმვა“, „რხევა“, „მუშტის შეკვრა“ და ა. შ. – სხეულის ან სხეულის ნაწილის მოქმედება სხეულის ადგილმდებარეობის ცვლილების გარეშე, მხოლოდ ფორმის ან მოცვანილობის ცვლილება; 4. სხეულის მდგომარეობის შეცვლა (change in body posture situation type): „დაწოლა“, „დაჯდომა“, „ადგომა“, „დაჩოქება“, „ჩაცუცქება“ და ა. შ. – მსგავსია სხეულის მოვლისა და მოწესრიგების ტიპის ზმნებისა (პროტოტიპური რეფლექსივის მსგავსი); 5. მენტალური მოვლენები (mental events): ა. ემოციური საშუალო (emotion middle): „გაბრაზება“, „შეშინება“, „მოწყენა“, „ბედნიერება“ და ა. შ.; ბ. კოგნიტიური საშუალო (cognition middle): „ფიქრი“, „დამახსოვრება“, „დავიწყება“, „მიჩნევა“ და ა. შ.; გ. პერცეფციული საშუალო (perception): „შეხედვა“, „აღქმა“, „დანახვა“, „მოსმენა“, „ყნოსვა“ და ა. შ. – სიტუაცია, რომელშიც მონაწილეობენ სტიმული და ექსპერიენცერი. მათ შორის წარმოდგენილია ორი სახის ურთიერთობა: ექსპერიენცერი ყურადღებას აპყრობს სტიმულს, ხოლო სტიმული იწვევს მენტალურ მოვლენას ექსპერიენცერში; 6. სპონტანური მოვლენები (spontaneous events): „გაზრდა“, „დაღპობა“, „ამოშრობა“, „ნაწილებად დაშლა“, „აორთქლება“ და ა. შ.; ასევე შეჰყავთ 7. პირდაპირი რეფლექსივი (direct

reflexive); 8. ირიბი რეფლექსივი (indirect reflexive)⁶ და ა. შ. [17, გვ. 16-19, 42, 54-57, 67-70, 74, 128, 130; 19, გვ. 266].

პირდაპირი რეფლექსივისთვის მთავარი მახასიათებელია კორეფერენცია [17, გვ. 43; 8⁷, გვ. 146; 19⁸, გვ. 268]: აგენსი და პაციენსი სემანტიკურად უნდა მიემართებოდნენ ერთსა და იმავე ობიექტს. სინტაქსურად შესაძლებელია გამოიხატოს რეფლექსიური ნაცვალსახელით და სინტაქსური ვალენტობის დაქვეითებაზე გავლენა შეიძლება არ მოახდინოს.⁹

(3) პირდაპირი რეფლექსივი

ამოსავალი ზმნური სიტუაცია

- ა. John Paint-ed Bill
ჯონი ხატვა-PST ბილი

„ჯონმა დახატა ბილი“.

რეფლექსიური კონსტრუქცია

- ბ. John Paint-ed Him-self
ჯონი ხატვა-PST 3SG.M.DO-REFL

„ჯონმა დაიხატა თავი“ (ზედმ. „ჯონმა დახატა თავისი თავი“) [9, გვ. 138]

(3ა) წინადადებაში აგენსი და პაციენსი მიემართებიან სხვადასხვა რეფერენტს (ჯონსა და ბილს), ხოლო (4ბ) წინადადება გამოხატავს იმავე სიტუაციას იმ განსხვავებით, რომ პირდაპირი დამატებით გადმოცემული აქტანტი (სემანტიკურად – პაციენსი) კორეფერენტულია ამავე სიტუაციაში მონაწილე აგენსისა. ქვემდებარე წარმოადგენს პირდაპირი დამატების ანტეცედენტს (resp. კონტროლერს) [9, გვ. 138].

პირდაპირი რეფლექსივისგან განსხვავდება ირიბი რეფლექსივი, რომელიც გულისხმობს არა აგენსისა და პაციენსის კორეფერენციას, არამედ სემანტიკურად სამვალენტიან სიტუაციაში (აგენსი, პაციენსი/თემა, რეციპიენტი/ბენეფაქტივი) აგენსისა და რეციპიენტის/ბენეფაქტივის

⁶ ლ. კულიკოვი ირიბი რეფლექსივის ნაცვლად იყენებს „ავტობენეფაქტივს“ (auto-benefactive, self-benefactive/self-beneficent) და ქართვოლოგიური ტერმინ „სუბიექტურ ქცევას“ (subjective/subject version) [19, გვ. 266, 270-271, 273].

⁷ რ. დიქსონი განმარტებისას იყენებს A და O გრამატიკულ-სემანტიკურ პრიმიტივებს.

⁸ ლ. კულიკოვი იყენებს სინტაქსურ ფუნქციათა რეფერენციულ იდენტიფიკაციას: ქვემდებარე პირდაპირი დამატების კორეფერენტული უნდა იყოს.

⁹ ვალენტობის ცვალებადობისა და სემანტიკური რეფერენციული იდენტიფიკაციის სინტაქსურად ასახვის შემთხვევაში შეიძლება სხვა ტიპის გვარის გრამატიკულ კატეგორიასთან გვევლინოს საკმე [36, გვ. 164-170].

რეფერენციულ იდენტიფიკაციას [17, გვ. 74; 9, გვ. 178; 19¹⁰, გვ. 270].

(4) ირიბი რეფლექსივი

ა. ამოსავალი ზმნური სიტუაცია

John	Built	a	house	for	Him
ჯონი	შენება.PST	INDF	სახლი	BEN	3SG.M.DO

„ჯონმა აუშენა სახლი მას“ (ზედმ. ჯონმა აშენა სახლი მისთვის“)

ბ. რეფლექსიური კონსტრუქცია

John	Built	a	House	for	him-self
ჯონი	შენება.PST	INDF	სახლი	BEN	3.SG.M.DO-REFL

„ჯონმა სახლი აიშენა“ (ზედმ. ჯონმა სახლი აიშენა თავისთვის“) (კემერი 1993: 75)

(4ა) გამოხატავს სემანტიკურად ამოსავალ სამვალენტო კონსტრუქციას, რომელშიც წარმოდგენილია აგენსი, პაციენსი და ბენეფიქტის და რომლებიც მიემართებიან სხვადასხვა რეფერენტს. ამისგან განსხვავებით (4ბ) ასახავს აგენსისა (სინტაქსურად – ქვემდებარე) და ბენეფიქტის (სინტაქსურად – ირიბი/უბრალო დამატება)¹¹ კორეფერენციას, ხოლო პაციენსი მიემართება მათგან განსხვავებულ რეფერენტს.¹²

3.3 აპლიკატივი

აპლიკატიური მონაცვლეობა მოიცავს უბრალოდ დამატების დაწინაურებას პირდაპირი/პირველადი დამატების ფუნქციამდე [12, გვ. 84; 20, გვ. 386]. ეს წარმოადგენს აპლიკატივიზაციას ვიწრო გაგებით, ხოლო ფართო მნიშვნელობით ეს შეიძლება იყოს უბრალო დამატების ფუნქციიდან ნებისმიერის სახის დაწინაურება [1, გვ. 3; 3, გვ. 341]. აპლიკატივიზაცია გამოიყენება როგორც გარდამავალი, ასევე

¹⁰ ლ. კულიკოვისთვის ქართული სათავისო ქცევა მიიღება ორი ელემენტარული დერივაციული ოპერაციის თანმიმდევრული გამოყენებით: ჯერ ბენეფიქტის ემატება ამოსავალ ორვალენტო კონსტრუქციას, ხოლო შემდეგ ირიბი რეფლექსივის საშუალებით კორეფერენტული ხდება აგენსი და ბენეფიქტის.

¹¹ for him/himself წარმოადგენს ირიბ თუ უბრალო დამატებას, დამოკიდებულია სხვადასვა ანალიზზე. ინგლისურისგან განსხვავებით ქართულში ცალსახად მიღებულია, რომ თანდებულნი ფორმა წარმოადგენს უბრალო დამატებას.

¹² რ. დიქსონისთვის მიუღებელია საშუალო გვარის როგორც ტიპოლოგიურად ღირებული უნივერსალური კატეგორიის გამოყოფა, რადგან ს. კემერი არ განმარტავს არც „გვარს“ და არც „საშუალოს“ და ანალიზს აფუძნებს სემანტიკის და არა კონკრეტულენობრივი გრამატიკული კრიტერიუმების საფუძველზე [9, გვ. 192-193; იხ. აგრეთვე 36, გვ. 173-174]; საპირისპირო შეხედულება იხ. [19, გვ. 275].

გარდაუვალი წინადადებებისათვის. გარდაუვალი ზმნების-თვის ახალი ანუ აპლიკატიური (applied) აქტანტი იღებს დამატების ფუნქციას, ხოლო თუ ამოსავალი წინადადება გარდამავალია, მაშინ არააპლიკატიური წინადადების პირ-დაპირი დამატება შეიძლება დაქვეითდეს ირიბ/მეორეულ ან უბრალო დამატებამდე [1, გვ. 13-14]. აპლიკატივს აქვს რამდენიმე განსხვავებული მნიშვნელობა, მაგ., აპლიკატიური დამატება გამოხატავს სხვადასხვა სემანტიკურ როლს: ბენეფაქტივს, მალეფაქტივს, მიზანს, ინსტრუმენტს, კომიტატივსა და ლოკატივს [12, გვ. 86, 89; 8, გვ. 31].

ინდონეზიურში ბენეფაქტიური აპლიკატივი შეიძლება გამოვიყენოთ ორვალენტიანი გარდამავალი წინადადებებისათვის. ამოსავალი წინადადების (5ა) პირველადი დამატება – ‘segelas’ (პაციენსი/თემა) ხდება მეორეული დამატება სამვალენტიან წინადადებაში (5ბ), ხოლო ბენეფაქტივი – ‘tamu’ იკავებს პირველადი დამატების ფუნქციას (უშუალოდ მოსდევს ზმნას) [25, გვ. 80].

(5 ინდონეზიური

- ა. *Pelayan mengambil segelas air*
ოფიცინტი მოტანა ჭიქა წყალი
„ოფიცინტმა მოიტანა ჭიქა წყალი“.
- ბ. *Pelayan mengambil-kan tamu segelas air*
ოფიცინტი მოტანა-BEN სტუმარი ჭიქა წყალი
„ოფიცინტმა სტუმარს მოუტანა ჭიქა წყალი“. [25, გვ. 80]

აპლიკატივიზაცია ყოველთვის ცვლის (ზრდის; increase) ვალენტობას და შეიძლება შეცვალოს გარდამავლობაც (დამოკიდებულია აპლიკატივის ტიპზე).

4. ქცევა ქართულში

ქცევის გრამატიკული კატეგორია, ტრადიციული განმარტების თანახმად, გამოხატავს კუთვნილება-დანაშინულების მიმართებას სუბიექტსა და ობიექტებს შორის.¹³ ამის

¹³ საინტერესო იქნებოდა ტრადიციული განმარტების (სუბიექტისა და ობიექტის მიხედვით) შეპირისპირება უფრო თანამედროვე განმარტებასთან, რომელიც ითვალისწინებს როგორც სემანტიკურ როლებს, ასევე სინტაქსურ ფუნქციებს, ამიტომ ისეთი შეუსაბამოა, რომელიც ერთი შეხედვით რთული აღსაქმელია ტრადიციული განმარტებისათვის (მაგ., გარდამავლობა-გარდაუვალობის მიხედვით, ხან პირდაპირი ობიექტი განეკუთვნება ირიბ ობიექტს და ხან სუბიექტი), სემანტიკური თვალსაზრისით ადვილად იხსნება (მაგ., ირიბი ობიექტი ორივე შემთხვევაში გამოხატავს ბენეფაქტივის სემანტიკურ როლს, ხოლო პირდაპირი ობიექტი და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი შესაბამის შემთხვევაში წარმოადგენს პაციენსს/თემას).

მიხედვით, გამოყოფენ სამი ტიპის ქცევას: საარვისოს, სასხვისოს, სათავისოს და ზოგი მკვლევარისთვის ცალკე გრამატიკული კატეგორიის მნიშვნელობა აქვს საზედაოს [43; 42, გვ. 323; 41, გვ. 540]. ქცევა ძირითადად გარდამავალი ზმნის კატეგორიად მიაჩნიათ, თუმცა არ გამოყოფენ სათავისო ქცევას [41, გვ. 543-546]. ხმოვანი პრეფიქსებისთვის ძირითად ფუნქციად მიიჩნევენ ვალენტობის კლება-მატებას [39, გვ. 74-79]. ოთხივე გრამატიკული მნიშვნელობა ერთი გრამატიკული კატეგორიის შემადგენელია, რადგან მორფოლოგიური თვალსაზრისით ურთიერთგამომრიცხავია ერთ სიტყვაფორმაში, აქედან გამომდინარე, ქცევა წარმოადგენს ფლექსიურ და არა დერივაციულ კატეგორიას მორფოლოგიური თვალსაზრისით [40, გვ. 91], ხოლო სინტაქსურად აქტანტური დერივაციის ერთ-ერთი საშუალებაა, ამიტომ ვ. პლუნგიანი უკავშირებს აპლიკაცივს და მის ერთ-ერთ სახეობად მიიჩნევს [37, გვ. 291].

ამგვარად, რადგანაც ქცევა მაჩვენებლები, ერთი მხრივ, უკავშირდებიან აქტანტურ დერივაციას, ხოლო, მეორე მხრივ, ბენეფაქტივისა, რეციპიენტისა და ლოკატივის სემანტიკურ როლებს, ამიტომ საკითხი შეიძლება დაისვას მათი ტიპოლოგიური მსგავსებისა შუმერული ენის ე. წ. „საუღლებელ პრეფიქსებთან“.

5. საუღლებელი პრეფიქსები შუმერულში

5 (ტრადიციულად), ან -7 და -8 (უფრო თანამედროვე მიდგომით) რანგში გაერთიანებულ მორფემებს ტრადიციულად უწოდებენ საუღლებელ პრეფიქსებს (conjugation prefixes), რომელთა ალომორფულ შედგენილობასა და ფუნქციურ დატვირთულობაზე ერთმანეთისაგან მკვეთრად განსხვავებული შეხედულებები არსებობს [33, გვ. 67-68; 26, გვ. 161-189; 30; 32; 34, გვ. 105-145; 15, გვ. 43-44, 50, 107-108, 162-163, 203, 236, 296, 428, 433-434; 28; 13, გვ. 91-96; 31, გვ. 156-162].

ტერმინი „საუღლებელი პრეფიქსი“ მიუთითებს, რომ ზმნაში სხვა პრეფიქსების არარსებობის (თუ გრაფიკულად გამოუხატველობის) შემთხვევაში, ზმნა წარმოადგენს პირიან (resp. ფინიტურ) ფორმას [34, გვ. 105].

სხვადასხვა მიდგომიდან ძირითადად გამოყოფენ 3 ურთიერთგანსხვავებულ (მაგრამ არა ურთიერთგამომრიცხავ) შეხედულებებს აღნიშნული პრეფიქსების ფუნქციების შესახებ. საუღლებელი პრეფიქსები შეიძლება გამოხატავდნენ ზოგად მიმართულებას, გვარს (ფართო გაგებით), ტოპიკალიზაციას (resp. აქტუალიზაციას, ფოკუსს) [24, გვ. 86].

ტრადიციულად გამოიყოფა შვიდი საუღლებელი პრეფიქსული მორფემა [34, გვ. 106], რომლებიც, დომინანტური ალომორფების გათვალისწინებით, ჩაიწერება შემდეგნაირად: {mu-}, {i-}, {ba-}, {bi-}, {ima-}, {imi-} და {al-}.¹⁴ ამის შემდეგ იწყება სხვადასხვა სახის ვარაუდი პრეფიქსთა რაოდენობასა და მათი ალომორფული შედგენილობის შესახებ. ერთი ვერსიით, {ima-} და {imi-} შეიცავს არა ერთ, არამედ უფრო მეტ მორფემულ მიმდევრობას და ისინი გამოიყვანებიან, შესაბამისად, {i-} + {mu-} + {ba-} (ან {i-} + {ba-},¹⁵ ან კიდევ: {i-} + {b-}) და {i-} + {mu-} + {bi-} ({i-} + {bi-})¹⁶ მორფემული მიმდევრობებიდან, ანუ ივარაუდება ასიმილაციის გზით /b/ > /m/ გადასვლა. სწორედ ამ პროცესის გამომხატველად მიიჩნევენ გემინირებულ /m/ თანხმოვანს, რომლებიც, ამ ანალიზის თანახმად, მიეკუთვნებიან სხვადასხვა მორფემას [ფალკენშტაინი 1950: 182-184; თომსენი 1984: 161; კანევა 1994: 126, 139]. აგრეთვე შესაძლებელია {ba-} და {bi-} მორფემათა დაშლაც და მათი მიჩნევა {b-} არაგონიერი მესამე პირის გამომხატველ მორფემად და {a-} დატიური (resp. რეციპიენტისა თუ ბენეფიქტივის ან ადგილობრითი) და {i-} ლოკატიური (ან ადგილობრით-მიმართულებითი) მნიშვნელობების გამომხატველად; სხვა მიდგომით, ორივე ხმოვანი გამოხატავს დისტანციას მსმენელისა თუ ადრესატისაგან [10, გვ. 180-184; 34, გვ. 106]. ამგვარი შეხედულების თანახმად, საუღლებელი პრეფიქსების მორფემები სამ სხვადასხვა რანგში ექცევა და, შესაბამისად, ფუნქციურადაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ასე, მაგალითად, {i-} პრეფიქსი დამოუკიდებელ რანგში გაჰყავს მ. თომსენს და მის ვარიანტად მიიჩნევს {a-} პრეფიქსს, ხოლო

¹⁴ ასევე განიხილება /am-ma-/ (გრაფიკულად <am₃-ma->) და /am-mi-/ (am₃-mi-) მორფული მიმდევრობები, რომლებიც შეიძლება მივიჩნიოთ როგორც /im-ma-/ და /im-mi-/ მიმდევრობათა გრაფიკულ (თუ ფონეტიკურ?) ვარიანტებად, ან კიდევ როგორც მათგან განსხვავებულ მორფთა მიმდევრობად, რომლის პირველი შემადგენელი არის /a-/ მორფი (მ. თომსენისთვის /m/ სეგმენტი მიუთითებს წინამავალი ხმოვნის ნაზალიზაციას) და რომელიც შეიძლება არ წარმოადგენდეს {i-} მორფემის ალომორფს [26, გვ. 166; 16, გვ. 287, 517, 526-534].

¹⁵ მ. თომსენი მიიჩნევს, რომ /m/ სეგმენტი მიუთითებს წინამავალი ხმოვნის ნაზალიზაციას და ამიტომ /im-ma-/ და /im-mi-/ მიმდევრობა შედგება ორ-ორი და არა სამ-სამი მორფისაგან [26, გვ. 161].

¹⁶ მოცემულ პრეფიქსთა ამგვარი თეორიულად შესაძლებელი თითქმის ყველა ანალიზი მოწმობს, რომ არ არსებობს ცალსახა პასუხი ენობრივი აღწერისა და მისი ახსნისათვის განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ტექსტი იძლევა ინტერპრეტაციის ფართო საშუალებას.

დანარჩენ საუღლებელ პრეფიქსებს ({mu-}, {m-}, {ba-}, {bi-})¹⁷ ერთ რანგში აერთიანებს [26, გვ. 161].

აღნიშნულ პრეფიქსებს ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად განიხილავს ა. იაგერსმა, რომელიც მორფემებს აჯგუფებს შინაარსის მიხედვით და მათ ოთხ ჯგუფად ყოფს: ვოკალური პრეფიქსები ({a-} და {i-}),¹⁸ ვენტის მორფემა {mu-}, საშუალი გვარისა და ირიბი დამატების გამომხატველი {ba-} და ადგილისა და უბრალო დამატების გამომხატველი {bi-} [16, გვ. 286]. როგორც ჩანს, ა. იაგერსმა და სხვა შუმეროლოგებიც {ba-} პრეფიქსს, ერთი მხრივ, განიხილავენ როგორც გვარის გამომხატველ აფიქსად, ხოლო, მეორე მხრივ, არაგონიერი ირიბი დამატების აღმნიშვნელად¹⁹ [16, გვ. 288].

6. შუმერული „საუღლებელი პრეფიქსების“ შედარება ქართული ენის ქცევის გრამატიკულ კატეგორიასთან

ქართული ენის ქცევის გრამატიკულ კატეგორიასთან ტიპოლოგიურ მსგავსებაზე მიუთითა მ. იოსიკავამ, თუმცა იგი მხოლოდ თეორიულად შესაძლებელი შესატყვისობით შემოიფარგლება და შემდეგ თანაფარდობას ადგენს ქართულსა და შუმერულს შორის [29, გვ. 204-205]:

ცხრილი № 1

ქართული და შუმერული პრეფიქსების თანაფარდობა

გრამატიკული მნიშვნელობები	შუმერული	ქართული
ლოკატივი	იენტისი	{bi-} საზედაო /ა-/
	ვენტისი	{imi-}
რეფლექსივი	იენტისი	{ba-} სასუბიექტო /ი-/
	ვენტისი	{ima-}
აგენსური	ტოპიკალიზებული	{mu-} საობიექტო /უ-/
	არატოპიკალიზებული	{i-}
ნეიტრალური		{al-} ნეიტრალური /Ø-/ ან /ა-/

მ. იოსიკავას არ მოჰყავს ქართული მაგალითები, არაფერს ამბობს თუ როგორ იცვლება აქტანტური სტრუქტურა ქცევის მაჩვენებლების ცვლილების შესაბამისად. უფრო მეტიც, არაფერს ამბობს შუმერული აქტანტური ცვლილების შესახებ. მხოლოდ თითოეული პრეფიქსის შინაარსობრივ

¹⁷ როგორც ზემოთ ითქვა, მ. თომსენისთვის /im-ma-/ და /im-mi-/ წარმოადგენს ორ-ორი მორფის მიმდევრობას.

¹⁸ ა. იაგერსმას მიხედვით, {ʔa-} და {ʔi-}.

¹⁹ რა თქმა უნდა, შეგვეძლო განგვეხილა როგორც ორი სხვადასხვა პრეფიქსი: ერთი მხრით, {ba-} როგორც მედიალური გვარის გამომხატველი ერთი მორფემა, ხოლო, მეორე მხრით, როგორც {b-} + {a} მორფემათა მიმდევრობა.

მხარეზე ლაპარაკობს. მაგრამ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა სწორედაც სინტაქსური ცვლილებები, რომლებიც მორფოლოგიური მაჩვენებლების ცვლილებებს უკავშირდება.

ქართული სასუბიექტო ქცევა სინტაქსურად გამოიხატება ორვალენტიანი გარდამავალი კონსტრუქციით, მორფოლოგიურად – /ი-/ პრეფიქსული მორფით, სემანტიკურად – აგენსისა და რეციპიენტის (ან ბენეფაქტივის) კორეფერენციით; შეიძლება მოიცავდეს ავტობენეფაქტიურ, რეციპიენტულ და რეფლექსიურ მნიშვნელობებს:

(6) /ი-/-პრეფიქსიანი ზმნები ქართულში

- a. ავტობენეფაქტივი
კაცმა სახლი ა-ი-შენება
- b. სხეულზე მოქმედება; ორვალენტიანი
კაცმა ტანსაცმელი ჩა-ი-ცვა
- c. სხეულზე მოქმედება; ერთვალენტიანი
კაცმა ი-ბანავა
- d. ემოციის გამომხატველი სიტუაცია
კაცმა ი-ტირა
- e. სპონტანური მოვლენა; ერთვალენტიანი
ფიცარმა წყალზე ი-ტივტივა

(6a) გამოხატავს ორვალენტიან გარდამავალ ზმნას, რომელთანაც დაკავშირებულია აგენსი – „კაცმა“ და პაციენსი – „სახლი“. აგენსის გარდა „კაცმა“ ითავსებს ბენეფაქტივის სემანტიკურ როლსაც, რადგანაც პაციენსი განკუთვნილია მისთვის და შედეგი, რომელიც ზმნით გამოხატული მოქმედებით მიიღწევა, უკავშირდება აგენსს. (6b) და (6c) გამოხატავს სხეულზე მოქმედებას, რეფლექსიურობას, ოღონდ მათ შორის განსხვავება ის არის, რომ პირველი მათგანი ორვალენტიანია: აგენსით (კორეფერენტული ბენეფაქტივთან თუ რეციპიენტთან) – „კაცმა“ და თემით (და არა პაციენსით) – „ტანსაცმელი“, ხოლო მეორე – ერთვალენტიანი: აგენსით (რომელიც ამავე დროს პაციენსიც არის).²⁰ ასევე ერთვალენტიანია ემოციის გამომხატველი სიტუაცია (6d)-ში, რომლის ერთადერთი აქტანტი შეიძლება გავიგოთ როგორც ექსპერიენცერი, ხოლო (6e)-ში წარმოდგენილი მთავარი აქტანტი წარმოადგენს თემას (არც აგენსია და არც პაციენსი),

²⁰ ქართულში „იბანავა“ ზმნა უნდა გავიგოთ როგორც ამბიტრანზიტიული, რადგანაც მეორე აქტანტი შეიძლება მივიჩნიოთ ფაკულტატიურად: „კაცმა თავი იბანავა“; ასეთ შემთხვევაში სტრუქტურა გარდამავალი წინადადების იქნება.

რადგანაც არც თვითონ მოქმედებს და არც პაციენსივით აგენსის სამოქმედოს არ წარმოადგენს.

/ი-/²¹ მორფით გამოიხატება ასევე პასიური ერთვალენტიანი კონსტრუქციაც, რომელიც სემანტიკურად უკავშირდება პაციენსს, თემას, აგენსს (ე. წ. დეპონენსები); გამოხატავს, აპლიკატივის თვალსაზრისით ძირითადად ნეიტრალურ შინაარსს, თუმცა შეიძლება ჰქონდეს ასევე ავტობენეფაქტიური შინაარსიც.

(7) პასიური, ერთვალენტიანი

a.	ვნებითი გვარი; ერთვალენტიანი; პაციენსი	
	წერილი	და-ი-წერა
b.	ვნებითი გვარი; ერთვალენტიანი; თემა	
	წერილი	გა-ი-გზავნა
c.	შესაძლებლობის ვნებითი; ერთვალენტიანი	
	მწვადი	ი-ჰმევა
d.	დეპონენსი	
	კაცი	ი-კბინება

(7a) მაგალითი უჩვენებს პროტოტიპურ პასივს, რომელიც აქტივის კონვერსიით მიიღება: აქტივის პირდაპირი დამატება (ტრადიციულად) დაწინაურებულია ქვემდებარემდე. ამგვარი კონვერსიული ოპერაცია ხდება (7b) და (7c) წინადადებაშიც, ოღონდ პირველ მათგანში წარმოდგენილია თემის სემანტიკური როლი პაციენსის ნაცვლად, ხოლო მეორეში – ემატება შესაძლებლობის ნიუანსიც. (7d)-ში ერთადერთი აქტანტი – ქვემდებარე სემანტიკურად წარმოადგენს აგენსს, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნა პასივშია. (7a) და (7b) წინადადებებში ზმნები წარმოდგენილია წყვეტილში (resp. აორისტში), ხოლო (7c)-სა და (7d)-ში – აწმყოს ფორმით, რადგან მათ არ მოეპოვებათ წყვეტილის ფორმები.

მიუხედავად იმისა, რომ /ი-/ პრეფიქსიანი ფორმები, ერთი მხრივ, განეკუთვნება პასივს, ხოლო მეორე მხრივ – სასუბიექტო ქცევას (ორი თავისი შინაარსობრივი თავისებურებებითა და ნიუანსებით), ჩვენი მთავარი მიზანია არა იმის დადგენა, თუ რამდენ გრამატიკულ კატეგორიაში ნაწილდება აღნიშნული შინაარსობრივი მახასიათებლები და რამდენი გრამემა თუ დერივატემა გამოიხატება /ი-/ პრეფიქსით, არამედ მხოლოდ იმის ჩვენება, რომ ჰომოფონური

²¹ წარმოადგენს პასივისა და სასუბიექტო ქცევის მაჩვენებლები ერთი და იმავე მორფემის ალომორფებს, თუ განეკუთვნებიან სხვადასხვა ჰომოფონურ მორფემას, დამოკიდებულია ანალიზის ტიპსა და ინტერპრეტაციაზე; მაგრამ ჩვენი ნაშრომის მიზნებისთვის საკმარისია ისიც, რომ პასიური თუ აქტიური შინაარსისა თუ კონსტრუქციის მორფოლოგიური მაჩვენებლები გამოხატულების პლანის მიხედვით ჰომოფონურია [შდრ. 42, გვ. 354-355].

მაჩვენებლით შეიძლება გამოიხატოს ერთმანეთისაგან განსხვავებული მნიშვნელობები; შევუდართ ისინი შუმერულში /ba-/ პრეფიქსით გამოხატულ მნიშვნელობებს და დავადგინოთ მათი საერთო მახასიათებლები.

შუმერულში /ba-/ პრეფიქსი შეიძლება გამოხატავდეს ერთმანეთისაგან განსხვავებულ მნიშვნელობებს როგორც გარდაუვალ, ისე გარდამავალ ზმნებში:

(8)

საშუალო გვარი

a სხეულზე მოქმედება; ერთვალენტიანი, გარდაუვალი

sipad	ud	ul-e	ba-nu ₂
sipad=Ø	ud	ul=e	ba-nu-Ø
მწყემსი=ABS	დღე	შორი=DIR	MID-დაწოლა-3SG.S

„ძველ დროს მწყემსი წვებოდა“ (Dumuzid's dream: 15)

b მოძრაობა; ერთვალენტიანი, გარდაუვალი

unug ^{ki} -ta		^d inana	ba-da-an-kar ²²
unug=ta		inana=Ø	ba-da-ni-kar-Ø
ურუქი=ABL		ინანა=ABS	MID-COM-LOC-გაქცევა-3SG.S
ki-erim ₂ -e		ba-ab-ĝen	
ki.erim=e		ba-bi-ĝen-Ø	
მტრის.ტერიტორია=DIR		MID-LOC-სვლა-3SG.S	

„ინანამ მიატოვა ურუქი და წავიდა მტრის ტერიტორიაზე“
(The lament for Sumer and Urin: 150)

c ემოცია; ორვალენტიანი, გარდამავალი

šag ₄ -ba	en-me-er-kar ₂	dumu	^d utu-ke ₄	ni ₂
šag=bi=a	enmerkar	dumu	utu=ak=e	ni=Ø
შუაგული=3.PL.POSS=LOC	ენმერქარი	შვილი	უთუ=GEN=ER	შიში=A
			G	BS
ba-ni-in-te	zi			ba-ni-in-ir
ba-ni-n-te-Ø	zi=Ø			ba-ni-n-ir-Ø
MID-LOC-3SG.P.A-მიახლოება-3SG.P	სუნთქვა=ABS			MID-LOC-3SG.H.A-ROOT-3SG.P
za-pa-aĝ ₂ -bi	ba-ni-in-BAD			
zapaĝ=bi=abs	ba-ni-n-BAD			
ხმაური=DEM=ABS	MID-LOC-3SG.H.A-?			

„მათ შორის უთუს შვილი ენმერქარი შეშინებული, შეწუხებული და აღელვებული იყო მოულოდნელობისაგან“ (Lugalbanda and the Anzud bird: 268-269)

d ავტობენეფაქტივი; ორვალენტიანი, გარდამავალი

ĝuruš-e	ud	tur-ra-na-ka	dam
ĝuruš=e	ud	tur=ani=ak=a	dam=Ø
კაცი=ERC	დღე	პატარა=3.SG.H=GEN=LOC	მეუღლე=ABS

²² მოცემულ ზმნაში წარმოდგენილია კომიტატივის {da-} პრეფიქსი და, სავარაუდოდ, ლოკატივის {ni-} პრეფიქსი მაშინ, როცა სახელური ფრაზა unug^{ki}-ta ურუქიდან დგას აბლატიურ ბრუნვაში. არც კონტექსტიდან და არც თარგმანიდან არ ჩანს, რა ფუნქციას ასრულებენ მოცემული ზმნური პრეფიქსები ამ წინადადებაში.

ba-tuku-tuku-u₂-a

ba-n-tuku~tuku-e-a

MID-3SG.H.P-მოპოვება~INT-3SG.A.IPFV-NMLZ

„ახალგაზრდა კაცი დაქორწინდა“ (Proverbs: collection 19: 16)

e სპონტანური მოვლენები; ერთვალენტიანი,

გარდაუვალი

hur-saḡ galam

kad₅-dam

a-e

ba-dirig

hur.saḡ=Ø galam

kad=Ø=am

a=e

ba-dirig-Ø

მთა=Ø

დახელოვნებულ

დაბმა=abs=ყოფნა.3SG

წყალი=DI

MID-ტივტივი-

ო

R

3SG.S

„ხელოვნურად აშენებული მთა არის, რომელიც ტივტივებს წყალში“ (Enki's journey to Nibru: 74)

საშუალო გვარის ზმნები შეიძლება იყოს როგორც ერთ-, ასევე ორვალენტიანი, როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი. ზემოწარმოდგენილი ორვალენტიანი ზმნები ((8c) და (8d)) თავისი სტრუქტურით არ განსხვავდება აქტიური გვარის ზმნებისაგან. აქტიურ და მედიალურ ზმნებთან დაკავშირებული აქტანტების რაოდენობა შეიძლება ემთხვეოდეს ერთმანეთს: ქვემდებარე (სემანტიკურად – აგენსი) გამოხატული არის ერგატიული ბრუნვით, ხოლო პირდაპირი დამატება (სემანტიკურად – პაციენსი) – აბსოლუტიური ბრუნვით. (8c) წინადადებაში სახელური ფრაზა en-me-er-kar₂ dumu ṽtu-ke₄ „უთუს შვილი ენმერქარი“ გაფორმებულია ერგატიული ბრუნვით, ხოლო ni₂ „შიში“ და zi „სუნთქვა“ აბსოლუტიური ბრუნვით, აბსოლუტივში მდგარი ორივე სახელი წარმოადგენს რთული (compound) ზმნის სახელურ ნაწილს, ამიტომ თარგმანში მოცემულია ერთვალენტიანი გარდაუვალი პასიური ზმნები, ხოლო შუმერულში – ორვალენტიანი გარდამავალი ზმნები. ასეთივე სტრუქტურის წინადადებაა მოცემული (8d)-ში, რომელიც თარგმანში ერთვალენტია – „იქორწინა“, მაგრამ შუმერულში სხვაგვარად არის გააზრებული: „დაქორწინება“ უკავშირდება „ცოლის მოპოვებას“. ერთვალენტიან ზმნებს (მაგალითები: (8a), (8b), (8e)) აქტანტი უკავშირდება სახელობით ბრუნვაში, ზმნა კი დაირთავს /ba-/ პრეფიქსს.

მოცემული მაგალითების გათვალისწინებით ქართული /ი-/ პრეფიქსი და შუმერული /ba-/ პრეფიქსის ტიპოლოგიურ მსგავსებაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ: 1. ორივე მათგანი დაერთვის როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ზმნას; 2. გამოხატავენ ავტობენეფაქტიურ/ სასუბიექტო შინაარსს; 3. გამოხატავენ რეფლექსიურობას/სხეულზე მოქმედებას; 4. დაერთვის ემოციური შინაარსისა და სპონტანური მოვლენების გამომხატველ ზმნებს; 5. ორივე მათგანი შეიძლება მივიჩნიოთ პასიურობის გამომხატველ პრეფიქსად.

მსგავსებების გარდა არსებობს განსხვავებებიც: ქართულში მოძრაობის გამომხატველ ზმნებს დაერთვის ზმნის-წინი, რომელსაც ეკისრება დეიქტიკური ფუნქცია, ხოლო შუმერულში /ba-/ პრეფიქსი გამოხატავს ამავე ფუნქციას. არ მოგვეპოვება შუმერულის მაგალითები დეპონენსური ფუნქციით თუ შესაძლებლობის/პოტენციალის შინაარსით.

ასევე ტიპოლოგიური მსგავსება შეიძლება დავინახოთ ლოკატიური {bi-} და ქართულ {ა-} ლოკატიურ აპლიკატივს (resp. საზედაო) შორის. ეს პრეფიქსები ეთანადება ერთმანეთს შინაარსობრივად: ორივე გამოხატავს ადგილს, სადაც ხდება მოქმედება, მაგრამ სინტაქსურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ქართულში აქტანტი დგას დატივში, ხოლო შუმერულში – ერთ-ერთ ადგილობრივ ბრუნვაში (ლოკატივი, დირექტივი) და სინტაქსურად უბრალო დამატების ფუნქციით უნდა იყოს დატვირთული და არა ირიბი დამატების:

(9) ლოკატივის მაჩვენებელი შუმერულში

a ლოკატიური ბრუნვა; გარდამავალი			
munus-e	ġiš	šu-na	li-bi ₂ -in-du
munus=e	ġiš=Ø	šu=ani=a	li-bi-n-du-Ø
ქალი=ERG	ხე=ABS	ხელი=3SG.H.POSS=LOC	NEG-MID.LOC-3SG.H.A-დარგვა-3SG.P
ġiri ₃ -ni-ta	bi ₂ -in-du		
ġiri=ani=ta ²³	bi-n-du-Ø		
ფეხი=3SG.H.POSS=ABL	MID.LOC-3SG.H.A-დარგვა-3SG.P		

„ქალმა დარგო ხე თავისი ფეხებით, მაგრამ არა თავისი ხელებით“ (Gilgames, Enkidu and the nether world: 36)

b ლოკატიური ბრუნვა; გარდამავალი			
lugal [...]	mu-sar-ra-ba	šu	bi ₂ -ib ₂ -ra-a
lugal=e	musara=bi=a	šu=Ø	bi-b-ra-e
მეფე=ERG	სამეფო.წარწერა=3SG.N.POSS=LOC	ხელი=ABS	MID.LOC-3SG.N.P-დარტყმა-3SG.A.IPFV
mu-ni	bi ₂ -ib ₂ -sar-a		
mu=ani=Ø	bi-b-sar-e ²⁴		
სახელი=3SG.H.POSS=ABS	MID.LOC-3SG.N.P-წერა-3SG.A.IPFV		

„თუ მეფე [...] გადაშლის წარწერას და წააწერს თავის სახელს“ (A dedication of a statue (Išme-Dagan S): 29-30)

²³ როგორც šu-na „ხელით“, ასევე ġiri₃-ni-ta „ფეხით“ წარმოდგენილი უნდა იყოს ლოკატიურ ბრუნვაში, მაგრამ როგორც ვხედავთ, ორივე სახელი სხვადასხვა ბრუნვით არის გაფორმებული. ამ ეტაპზე ბრუნვათა ამგვარი განაწილების ახსნას ვერ მივაგენით სხვა ნაშრომებშიც.

²⁴ როგორც bi₂-ib₂-ra-a „დარტყმა“, ასევე bi₂-ib₂-sar-a „წერა“ ზმნებში /-a/ შეიძლებაოდა გაგვეგო როგორც ნომინალიზაციის/სუბორდინაციის მაჩვენებელი; ორივე შემთხვევაში მივიჩნევთ /-e/ > /-a/ ასიმილაციურ პროცესს.

c. დირექტიული ბრუნვა; გარდამავალი

^{ḫi}kiš_{i16} kur-ra-ke₄ bi₂-in-du-e-en
 kiš_i kur=ak=e bi-n-ḡen-en²⁵
 აკაცია მთა=gen=dir LOC-3SG.H.A-სვლა-1SG.P

„მან გამატარა მთის ეკლიან ბუჩქებში“ (The exaltation of Inana (Inana B): 106)

d. არ უკავშირდება ლოკატივს

^{ḫi} en-ki-ke ₄	tur ₃	amaš	Šu
enkik=e	tur=ra	amaš=ra	šu=Ø ²⁶
ენქი=ERG	ბოსელი=DAT	ფარეხი=DAT	ხელი=ABS
bi ₂ -in-daḡal ²⁷		sipad	Unud
bi-n-daḡal-Ø		sipad=Ø	unud=Ø
MID.LOC-3SG.H.A-ფართო-3SG.P		მეცხვარე=ABS	მეძროხე=ABS
bi ₂ -in-tuku			
bi-n-tuku			
MID.LOC-3SG.H.A-მომარაგება-3SG.P			

ენქიმ შექმნა ფარეხი და ბოსელი და მოამარაგა მეცხვარეებითა და მეძროხეებით“ (The debate between Bird and Fish: 9)

როგორც მაგალითებიდან ჩანს, შუმერულის {bi-} პრეფიქსი ძირითადად უკავშირდება წინადადებაში ლოკატიურ ბრუნვებში (ლოკატივი, დირექტივი) მდგარ სახელს, მაგრამ ქართულისაგან განსხვავებით, არ იწვევს სახელური ლოკატიური ბრუნვიდან დატივში ცვლილებას (9a)-(9c). ყველა ზემოწარმოდგენილი წინადადება გარდამავალია (ქვემდებარე დგას ერგატიულ ბრუნვაში, ხოლო პირდაპირი დამატება – აბსოლუტიურ ბრუნვაში), რადგანაც ვერ მოვიძიეთ გარდაუვალი ზმნა {bi-} პრეფიქსით. საერთოდაც რთული გადასაჭრელია {bi-} პრეფიქსთან დაკავშირებული პრობლემა: არსებობს ბევრი სხვა წინადადებაც, რომელშიც სახელი ერთ-ერთ ლოკატიურ ბრუნვაშია წარმოდგენილი, მაგრამ ზმნა არ დაირთავს {bi-} პრეფიქსს. ამიტომ ძნელია იმის თქმა, მართლა უკავშირდება თუ არა მოცემული პრეფიქსი ლოკატიურობას, თანაც იმგვარად, რომ არ იწვევს სა-

²⁵ შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ /-en/ მორფის წინამავალი <e> გრაფემა გამოხატავს {-ed} მორფემას, მაგრამ გაგვიჭირდებოდა მისი არსებობის ახსნა პერფექტივში.

²⁶ რადგანაც šu უნდა იყოს აბსოლუტივში, ამიტომ tur₃ „ბოსელი“ აა amaš „ფარეხი“ არსებით სახელებს მივუწერეთ დატივის მაჩვენებელი, რადგანაც მოცემული წინადადების სტრუქტურა გვესმის როგორც კანონიკური სამვალენტისანი – აქტანტები ერგატიული, აბსოლუტიური, და დატიური ბრუნვებით.

²⁷ მოცემული რთული (compound) ზმნის სრული ფორმა უნდა იყოს šu daḡal tag „გაფართოება“ („ფართო ხელის შეხება“ (?)), მაგრამ აქ მხოლოდ პირველი ორი შემადგენელი არის წარმოდგენილი.

ხელურ ფრაზაზე დართული ბრუნვის მაჩვენებლის ცვლილებას. ამ თვალსაზრისით, ქართულისაგან განსხვავებით, (9) მაგალითში მოცემული ლოკატიური სახელური ფრაზები არ უნდა მივიჩნიოთ აქტანტებად, რადგანაც ჩვენთვის ერთ-ერთი ამოსავალი დებულებაა, რომ ფორმალურად სახელი უნდა იდგეს ერთ-ერთ ძირითად ბრუნვაში (ერგატივი, აბსოლუტივი, დატივი), რადგანაც ისინი გრამატიკულ-სემანტიკური პრიმიტივების მიხედვით პროტოტიპურ ბრუნვებს წარმოადგენენ; სხვა მხრივ კი თეორიულად შესაძლებელია, რომ ზმნას არააქტანტიც (უბრალო დამატება, სირკონსტანტი) შეუთანხმდეს, მაგ., რუნდი ენაში (ბანტუ ენათა ოჯახი) ზმნას ერთდროულად ეთანხმება ქვემდებარე, პირდაპირი დამატება, ირიბი დამატება და ადგილის გარემოება [36, გვ. 278]. ქართულში კი ბრუნვის მაჩვენებელს ცვლის: ლოკატიურის ნაცვლად სახელი გამოიხატება მიცემითი ბრუნვით.

(10) საზედაო (ლოკატიური) აპლიკატივი ქართულში

a.	მეგობარმა	წერილს	მისამართი	და-ა-წერა
c.	კაცს	თავზე	ნაგავი	და-ა-ყარეს
d.	კაცს	თავზე	ბუზი	და-ა-ჯდა

თუმცა (40b) და (40c) წინადადებებში წარმოდგენილია ლოკატიური თანდებულით გაფორმებული სიტყვა-ფორმა „თავზე“, მიუხედავად ამისა, უნდა ვიფიქროთ, რომ როგორც აპლიკატივის სხვა მაჩვენებლები, ასევე საზედაო ქცევასაც შემოჰყავს ახალი აქტანტი, რადგანაც ზმნები „დაყარეს“ და „დაჯდა“ ერთით ნაკლებ აქტანტს უკავშირდებიან, ვიდრე „დააყარეს“ და „დააჯდა“, ამიტომ ვალენტობის მაჩვენებლით განსხვავდება ქართული /ა-/ პრეფიქსი და შუმერული {bi-}.

{i-} პრეფიქსი შეიძლება შევადაროთ იმ /ა-/²⁸ მორფს, რომელიც ქართულში გამოხატავს ნეიტრალურ ქცევას. როგორც შუმეროლოგთა ზემომოყვანილი შეხედულებებიდან ჩანს, {i-} პრეფიქსი გამოიხატება მაშინ, როდესაც არ ჩანს დამოკიდებულება ვენტიურობასა და იენტიურობას შორის, როდესაც არ გამოიხატება მედიალური გვარი. აღნიშნული სუფიქსი შეიძლება გამოიყენებოდეს როგორც გარდამავალ,

²⁸ ქართულისთვის ვიყენებთ მორფულ მაჩვენებელს – დახრილ ფრაზილებს, შუმერულისაგან განსხვავებით, რომლისთვისაც ვხმარობთ მორფემის მაჩვენებელ ფიგურულ ფრაზილებს. ერთი მხრით, ეს არის დონეთა შეუსაბამობა, მაგრამ, მეორე მხრით, თავს ვიზღვევთ და ვირიდებთ ქართული ქცევის მაჩვენებლების მორფემულ ანალიზს. მიუხედავად ამისა, შუმერულისა და ქართულის აფიქსების შინაარსობრივმა მსგავსებამ ტიპოლოგიური თვალსაზრისით, ვფიქრობთ, ხელი არ უნდა შეუშალოს მართებულ ანალიზს.

ასევე გარდაუვალ ზმნებში. (11)-ში წარმოდგენილია როგორც გარდაუვალი (i₃-gub-be₂-en „დგომა“), ასევე გარდამავალი ზმნები (ib₂-lah₄-lah₄-e „ტარება“). ორივე მათგანი ნეიტრალური {i-} პრეფიქსით არის გაფორმებული:

(11) {i-}-პრეფიქსიანი გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნები

mu	inim	lugal-ġa ₂ -ke ₄	i ₃ -gub-be ₂ -en
mu	inim	lugal=ġu=ak=e	i-gub-e-en
სახელი	სიტყვა	მეფე=1SG.POSS=GEN=DIR	NEUT-დგომა-IPFV-1SG.S
ḫ ¹⁸ tukul	ib ₂ -lah ₄ -lah ₄ -e		
tukul=Ø	i-b-lah ₄ -lah ₄ -e		
იარაღი=ABS	NEUT-3SG.N.P-ტარება~INT-3SG.H.A.IPFV		

„ვდგავარ ჩემი მბრძანებლის სახელისა და სიტყვის განკარგულებაში, ასე რომ მოვიტან იარაღს (Letter from Šarrum-bāni to Šu-Suen about keeping the Martu at bay: 41)

ასევე ნეიტრალური მნიშვნელობა მოეპოვება {al-}-²⁹ პრეფიქსსაც, რომელიც ძირითადად დასტურდება სტატიკურ ზმნებთან, მაგრამ გარდამავალ დინამიკურ ზმნებთანაც არ არის მისი თანახმარება აკრძალული.

(12) {al-}-პრეფიქსიანი

uga ^{mu} sen-aš	u ₃ -mu-ni-in-kur ₉	gu ₃	al-de ₂ -de ₂ -e
uga=eš	u-mu-ni-n-kur-Ø	gu=Ø	al-de~de-e
ყორანი=ADV	ANT-VENT-LOC-3SG.H.A-გადაქცევა-3SG.P	ხმა=ABS	NEUT-დადგრა~INT-3SG.A.IPFV

„ის გადაიქცა ყორნად და აჩხვლდა“ (Enlil and Nam-zid-tara: 13-14)

(12) წინადადების u₃-mu-ni-in-kur₉ ზმნა (რომლის ძირითად მნიშვნელობად მითითებულია „შესვლა“ და კონტექსტის მიხედვით ითარგმნება როგორც „გადაქცევა“) განმარტებას საჭიროებს: თარგმანში მოცემულია ერთვალენტური გადაქცევა, მაგრამ ზმნა ნამდვილად ორვალენტური გარდამავალ სიტუაციას გამოხატავს: /-kur-/ ძირეული მორფის წინ დადასტურებული /n-/ პრეფიქსი ვერ გაიგება როგორც გარდაუვალ ზმნებში გამოვლენილი {ni-} ლოკატიური პრეფიქსის ალომორფი /n-/, რადგანაც მოცემულ ზმნაში /ni-/ ალომორფი უკვე წარმოდგენილია და ერთი და იმავე რანგისა და ერთი და იმავე მნიშვნელობის პრეფიქსი ერთდროულად ენობრივი ნორმების მიხედვით შეუძლებელია, რომ გამოვლინდეს ერთსა და იმავე სიტყვაფორმაში. ამიტომ, თუ

²⁹ მ. იოსიკავასაგან განსხვავებული მიდგომა {al-} პრეფიქსის შესახებ იხ. ა. იაგერსმას სადისერტაციო ნაშრომი [16, გვ. 520, 521, 533].

გავითვალისწინებთ კონტექსტს (წინამავალ წინადადებას), აღმოჩნდება, რომ ღმერთი ენლილი წარმოდგენს აგენსს, რომელიც იერსახეს უცვლის პაციენსს, ამიტომაც kur₉ „გადაქცევა“ ზმნის აგენსადაც „ენლილი“ უნდა მივიჩნიოთ და, აქედან გამომდინარე, /n-/ პრეფიქსული მორფის არსებობაც მოულოდნელი და გამონაკლისი აღარ იქნება.

რადგანაც (12) წარმოდგენილი al-de₂-de₂-e „დაღვრა“, ვფიქრობთ, უნდა ითარგმნოს როგორც „აჩხავლდა“ (ინქოატიური ნიუანსით) და არა „ჩხაოდა“ (დურატიული (resp. განგრძობითი ასპექტით)), რადგანაც {al-} პრეფიქსს შესაძლებელია, რომ ჰქონდეს ამგვარი ინქოატიური – მოქმედების საწყისი ეტაპის გამომხატველი მნიშვნელობაც და შეიძლება გლოსირებისასაც აღგვენიშნა და განგვესხვავებინა {i-} პრეფიქსისაგან.

ასევე მ. იოსიკავა ამ სუფიქსის თანახმარებას სტატიკურ ზმნებთან მიიჩნევს მისი ნეიტრალურობიდან გამომდინარე [29, გვ. 205], მაგრამ არ არის აუცილებელი, რომ სტატიკური ზმნა ნეიტრალურ პრეფიქსთან კომბინირებდეს (ამისი მაგალითები ქართულშიც და შუმერულშიც დასტურდება).

ქართული /ა-/ პრეფიქსი გამოხატავს ნეიტრალურ დამოკიდებულებას ბენეფაქტიურობასთან მიმართებით, როდესაც ზმნა არ გამოხატავს არც სასუბიექტო და არც საობიექტო ქცევას. მოცემული პრეფიქსი არ გამოიყენება გარდაუვალ ზმნებთან. გარდაუვალ ზმნებში ნეიტრალურობა შეიძლება გამოხატოს /Ø-/ პრეფიქსმა ზმნათა ერთ წყებაში, ხოლო დანარჩენ ზმნებში – /ი-/ პრეფიქსმა:

(13)	კაცი	სახლს	ა-შენებს
	კაცი	წერილს	Ø-წერს
	კაცი	Ø-დგას	
	წერილი	ი-წერება	

მსგავსება ქართულსა და შუმერულ პრეფიქსებს შორის არის მისი ნეიტრალური დამოკიდებულება ოპოზიციის მიმართ, ერთი მხრით, სასუბიექტო ~ საობიექტო (ქართულში), ხოლო, მეორე მხრით, ვენტივი ~ იენტივი, ვნებითი ~ მედიალური (შუმერულში). {i-} პრეფიქსი გამოიყენება როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ კონსტრუქციებში, განსხვავებით ქართული პრეფიქსისაგან, რომელიც მხოლოდ გარდამავალ ზმნებს დაერთვის; ქართული პრეფიქსი შეიძლება ერთსა და იმავე მორფემულ რანგში გაერთიანდეს ქცევის გრამატიკული კატეგორიის სხვა მაჩვენებლებთან (სასუბიექტო – /ი-/, საობიექტო – /უ-/), ხოლო შუმერული ვოკალური პრეფიქსი, ზოგიერთი ანალიზის მიხედვით, სხვა

რანგით აღინიშნება (მ. თომსენი, ა. იაგერსმა), და ამიტომ შეიძლება ვერც კი შედიოდეს ოპოზიციაში სხვა ე. წ. „საუღლებელ“ პრეფიქსებთან.

არ უნდა იყოს მართებული მ. იოსიკავასეული მოსაზრება {mu-} და {i-} პრეფიქსთა დაკავშირების შესახებ ქართულ საობიექტო ქცევასთან [29, გვ. 204-205]. ქართული საობიექტო ქცევის მაჩვენებელი /უ-/ პრეფიქსი დასტურდება როგორც გარდამავალ (14a), ასევე გარდაუვალ ზმნებში (14b). ამასთანავე იგი აუცილებლობით მოითხოვს ირიბ დამატებას (სემანტიკურად – რეციპიენტი ან ბენეფაქტივი) და გარდამავალი ზმნა იქნება სამვალენტიანი (14a), ხოლო გარდაუვალი (14b) – ორვალენტიანი. შუმერული {mu-} და {i-} შეიძლება დაუკავშირდეს როგორც გარდამავალ ორ- და სამვალენტთან ზმნებს, ასევე გარდაუვალ ერთვალენტთან ზმნებს (განსაკუთრებით {i-} პრეფიქსი):

(14) საობიექტო (ბენეფაქტიური) აპლიკატივი ქართულში

a.	კაცმა	მეგობარს	სახლი	ა-უ-შენა
b.	კაცი	მეგობარს	მი-უ-ჯდა	

(15) {mu-}-პრეფიქსიანი ფორმები

- a. სამვალენტიანი
lugal-ra	kur	nu-še-ga-ni
lugal=ra	kur=Ø	nu- šeg.a=ani
მეფე=DAT	მთიანი.მიწა=ABS	NEG-
თანხმობა=3SG.H.POSS
- mu-na-gul-gul-le
mu-n-a-b-gul-gul-e
VENT-3SG.H-R-3COL.N.P-განადგურება~INT-3SG.A.IPFV

„ის ანადგურებს ყველა მტრულ მიწას, რომლებიც ემორჩილებიან მას“ (A šir-gida to Martu (Martu A): 21)

- b. ორვალენტიანი

lugal-e	iri	mu-gul-la-ta
lugal=e	iri=Ø	mu-n-gul-Ø-a=ta
მეფე=ERG	ქალაქი=ABS	VENT-3SG.H.A-განადგურება- 3SG.P-NMLZ=ABL

bad₃ mu-sig₁₀-ga-ta
bad=Ø mu-n-sig-Ø-a-ta
გალავანი=ABS VENT-3SG.H.A-მოთავსება-3SG.P-NMLZ-
ABL

„მას შემდეგ, რაც მეფემ ქალაქები გაანადგურა და ქალაქის გალავნები დაანგრია“ (A praise poem of Šulgi (Šulgi D): 344)

როგორც (15a), ისე (15b) წინადადებათა ზმნებში წარმოდგენილია {mu-} პრეფიქსი (რომელიც გლოსირებულია როგორც ვენტივი), რადგან (15b) ორვალენტიანი ზმნაა (ერგატიული lugal-e „მეფემ“ და აბსოლუტიური iri „ქალაქი“ აქტანტებით და პირის ნიშნებით, რომლებიც ეთანხმებიან მოცემულ აქტანტებს), ხოლო (15a) გამოხატავს იმავე ზმნური ძირით ნაწარმოებ სამვალენტიან ზმნას დატიური აქტანტით და ზმნაში გამოხატული სამივე აქტანტის პირის მაჩვენებლით. აქედან გამომდინარე, {mu-} პრეფიქსი შეიძლება მოიპოვებოდეს როგორც ორვალენტიან, ასევე სამვალენტიან გარდამავალ ზმნაში; ამიტომ მას ვერ მივიჩნევთ ბენეფაქტიური აპლიკატივის მაჩვენებლად და ქართული საობიექტო ქცევის მაჩვენებლის ტიპოლოგიურად მსგავს აფიქსად.

7. დასკვნა

აქტანტური დერივაცია შუმერულში შესაძლებელია იყოს მორფოლოგიურად მარკირებული. მათ შორის გავრცელებული საშუალებაა მედიალური (საშუალო) გვარი, რომელიც გამოიხატება {ba-} და {ima-} პრეფიქსებით. შინაარსობრივად შეიძლება გამოხატოს რეფლექსიურობა/ სხეულზე მოქმედება, ავტობენეფაქტივი (resp. სასუბიექტო ქცევა); დაერთვის ემოციის, მოძრაობის, სპონტანური მოქმედებების გამომხატველ ზმნებს. ზოგიერთ შემთხვევაში გამოხატავს პასიურ გვარს, რომელიც უპირისპირდება {mu-} პრეფიქსით გამოხატულ აქტიურ გვარს. ასევე კაუზატივის (რომელზეც მიუთითებენ, რომ მხოლოდ სინტაქსურად ახალი აქტანტის – კაუზატორის შემოტანით გამოიხატება) მაჩვენებლად შეიძლება მივიჩნიოთ {mu-} პრეფიქსი, რადგანაც გარდაუვალი ზმნისგან კაუზატორის საშუალებით ნაწარმოები გარდამავალი ორვალენტიანი ზმნა სწორედაც {mu-} პრეფიქსის საშუალებით გამოიხატება, რომლის გარდაუვალი კორელატი {ba-} ან {ima-} პრეფიქსით შეიძლება იყოს გაფორმებული. ნებისმიერ შემთხვევაში პასიური თუ კაუზატიური ცვლილებები აქტანტურ სტრუქტურაშიც აისახება: ქვემდებარე, რომელიც გარდამავალ კონსტრუქციაში ერგატივით არის გაფორმებული, პასივში კი საერთოდ არ გამოიხატება, პირდაპირი დამატება, რომელიც ფორმდება აბსოლუტიური ბრუნვით, გარდაუვალ ზმნაში იძენს გარდაუვალ ზმნის ქვემდებარის ფუნქციას, კვლავ აბსოლუტიური ბრუნვით გამოიხატება; ხოლო კაუზატიურ კონსტრუქციაში ახალი აქტანტი – კაუზატორი ერგატიული ბრუნვით ფორმდება.

{bi-} და {imi-} პრეფიქსები შინაარსობრივად კი გამოხატავენ ლოკატივს, მაგრამ ზმნაზე მათი დართვა არ იწვევს ბრუნვის ცვლილებას სახელურ ფრაზებში, რომლებიც შეიძლება გამოიხატონ ლოკატივით, დირექტივით და ა. შ. ბრუნვებით. აქტანტთა მაჩვენებლად მისაღებია იმ ბრუნვათა ნიშნები, რომლითაც გამოიხატება აგენსი, პაციენსი, თემა, რეციპიენტი და ბენეფაქტივი პროტოტიპურ შემთხვევებში (ერგატივი, აბსოლუტივი და დატივი). ამიტომ აღნიშნული პრეფიქსები შეიძლება დავუკავშიროთ მხოლოდ უბრალო დამატებას ან ადგილის გარემოებას.

თუ {ba-} პრეფიქსს ტიპოლოგიურად დავუკავშირებთ ქართულ /ი-/ ზმნურ პრეფიქსს, მაშინ, ერთი მხრით, უნდა გავიზიაროთ მ. იოსიკავასეული მიდგომა, რომ გარდამავალ ზმნებში აღნიშნული პრეფიქსი იწვევს ვალენტობის კლებას (დატივში მდგარი სახელი არ გამოიხატება), ანუ რეფლექსიურობისა თუ ავტობენეფაქტივის შემთხვევაში ხდება აგენსისა და ბენეფაქტივის/რეციპიენტის რეფერენციული იდენტიფიკაცია და სინტაქსური საშუალებით მხოლოდ ორი აქტანტი გამოიხატება (ისევე როგორც ეს ხდება ქართულში). როდესაც {ba-} პრეფიქსი გამოხატავს პასივს, მაშინ, ქართულის მსგავსად, ქვეითდება (ან საერთოდ ქრება) აგენსი.

{i-} პრეფიქსი შეიძლება ტიპოლოგიურად ნაწილობრივ დავუკავშიროთ ქართულ /ა-/ ნეიტრალური ქცევის გამოხატველ პრეფიქსს, რადგანაც შუმერულში მოცემული პრეფიქსი ვლინდება როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ზმნებში, ხოლო ქართულში – მხოლოდ გარდამავალში.

{bi-} პრეფიქსი შინაარსობრივად შეიძლება დავუკავშიროთ /ა-/ ლოკატიურ (resp. საზედაო, სიურექტიულ) ზმნურ მაჩვენებელს, ოღონდ მთავარი განსხვავება მათ შორის ისაა, რომ ქართულში ზმნაზე მოცემული პრეფიქსის დართვა იწვევს აქტანტური მაჩვენებლების ცვლას: ლოკატიური თანდებული იცვლება დატივის მაჩვენებლით, ხოლო შუმერულში არ ხდება მსგავსი ცვლილება.

ამგვარად, ჩვენ განვიხილეთ შუმერული ე. წ. „საუღლებელი პრეფიქსები“, რომლებიც უკავშირდება აქტანტურ დერივაციას და შეიძლება აპლიკატივის გარკვეულ სახეობად მივიჩნიოთ, მაგრამ ასევე შუმეროლოგიურ ლიტერატურაში მოცემული პრეფიქსები (განსაკუთრებით {ba-} და ასევე {ima-}, თუ მას ერთ მორფემად და არა მორფემულ მიმდევრობად მივიჩნევთ) განიხილება საშუალო გვარის მაჩვენებლად. ამ პრეფიქსების შედარება ქართული ენის ქცევის გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებლებთან იძლევა ახალ შესაძლებლობას ტიპოლოგიურად განვიხილოთ შუმერული და ქართული ენის გარკვეული გრამატიკული კატეგორიები

და ასევე შეიძლება საკითხი წამოვჭრათ იმის შესახებ, რომ ზოგადტიპოლოგიური კატეგორიები აპლიკატივი და საშუალო გვარი კუმულაციურად ერთი გრამატიკული კატეგორიის მაჩვენებლებით გამოიხატებოდეს კონკრეტულ ენაში.

ერთი შეხედვით მწყობრი ქვესისტემის (მედიალური და აპლიკატიური მნიშვნელობებით) არსებობის მიუხედავად, ზოგიერთ შემთხვევაში კონკრეტული მაგალითები ქვესისტემის გარეთ რჩება (ან არ ხდება აქტანტური დერივაცია, ან კიდევ აქტანტური დერივაციის დროს არ იცვლება მორფოლოგიური მაჩვენებელი, ან სულაც შინაარსობრივად აქტანტი და რომელიმე კონკრეტული პრეფიქსი არ შეესატყვისება). ამგვარი გამონაკლისების ახსნა ხშირად რთულია (ან შუმეროლოგიის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე სულაც შეუძლებელია კონკრეტული ენობრივი სტრუქტურების აღქმა თანამედროვე ენათმეცნიერული მიდგომებით, ან კიდევ გადამწერის უბრალო შეცდომის გამო შეიძლება კვლევა-ძიება სულ სხვა მიმართულებით წავიდეს), რადგანაც შეუძლებელია ნებისმიერი ჰიპოთეზის გადამოწმება ინფორმანტებთან იმ სულ უბრალო მიზეზის გამო, რომ შუმერული ე. წ. „მკვდარი ენების“ რიცხვს განეკუთვნება.

ბიბლიოგრაფია

1. Dixon, R. M. W., and Aikhenvald, A. Y., *Introduction. Changing Valency: Case studies in transitivity*. Edited by R. M. W. Dixon and A. Y. Aikhenvald. Research Centre for Linguistic Typology, Le Trobe University, Melbourne. Cambridge: Cambridge University Press, 2000
2. Black, J.A., Cunningham, G., Ebeling, J., Flückiger-Hawker, E., Robson, E., Taylor, J., and Zólyomi, G., *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature* (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/>), Oxford 1998–2006
3. Bresnan, J., Asudeh, A., Toivonen, I., & Wechsler, S., *Lexical-Functional Grammar*. Second Edition. Blackwell Textbooks in Linguistics. Wiley Blackwell, 2016
4. Civil, M., “The Sumerian Writing System: Some Problems”: *Orientalia, Nova Series, Vol. 42*, 1973
5. Comrie, B., *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Second Edition. Oxford UK and Cambridge USA: Blackwell Publishers, 1989
6. Dalrymple, M., “Lexical Functional Grammar”: *Syntax and Semantix. Volume 34*. San Diego/London: Academic Press, 2001
7. Diakonoff, I., “Ancient Writing and Ancient Written Languages”: Pitfalls and Peculiarities in the Study of Sumerian, *Sumerological Studies in Honor of Thorkild Jacobsen on his Seventieth Birthday*, June 7, 1976, AS. vol. 20
8. Dixon, R. M. W., *Basic Linguistic Theory, Volume 2: grammatical Topics*. Oxford: Oxford University Press, 2010
9. Dixon, R. M. W., *Basic Linguistic Theory, Volume 3: Further Grammatical Topics*. Oxford: Oxford University Press, 2012

10. Falkenstein, A., "Grammatik der Sprache Gudeas von Lagaš", *I, Schrift und Formenlehre, Analecta Orientalia*, Commentationes Scientifcae de Rebus Orientis Antiqui, 28, Pontificum Institutum Biblicum, Roma, 1949
11. Falkenstein, A., "Grammatik der Sprache Gudeas von Lagaš", *II, Syntax, Analecta Orientalia*, Commentationes Scientifcae de Rebus Orientis Antiqui, 29, Pontificum Institutum Biblicum, Roma, 1950
12. Farrell, P., "Grammatical Relations". *Oxford Surveys in Syntax and Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2005
13. Foxvog, D. A., *Introduction to Sumerian Grammar*, University of California at Berkeley, revised edition, 2016
14. Haspelmath, M., "On S, A, P, T and R as comparative concepts for alignment typology". *Linguistic Typology* 15, 2011
15. Hayes, J. L., *A Manual of Sumerian Grammar and Texts*, Second Revised and Expanded Edition, Aids and Research Tools in Ancient Near Eastern Studies, 5, Undena Publications, Malibu, 2000
16. Jagersma, A. H., *A Descriptive Grammar of Sumerian*, PH. D. Dissertation, Leiden, 2010
17. Kemmer, S., *The Middle Voice*, Typological Studies in Language, volume 23, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam /Philadelphia, 1993
18. Klaiman, M. H., "Grammatical Voice". *Cambridge Studies in Linguistics* 59. Cambridge: Cambridge University Press, 1991
19. Kulikov, L., "Middle and Reflexive", *The Bloomsbury Companion to Syntax*, Edited by Silvia Luraghi and Claudia Parodi, Bloomsbury Academic, London/New Delhi/New York/Sydney, 2013
20. Kulikov, L., "Voice Typology": *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011
21. Malchukov, A., Haspelmath, M., & Comrie, B., "Ditransitive Construction: A typological Overview": *Studies in Ditransitive Constructions: A Comparative Handbook*. Andrej Malchukov, Martin Haspelmath, Bernard Comrie (Eds.). Berlin/New York: Mouton De Gruyter, 2010
22. Mel'čuk, I., "Aspects of the Theory of Morphology": *Trends in Linguistics: Studies and Monographs* 146. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 2006
23. Palmer, F. R., "Grammatical roles and Relations": *Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994
24. Smith, E. J. M., *Query-based Annotation and the Sumerian Verbal Prefixes*: A thesis submitted in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, University of Toronto, 2010
25. Sneddon, J. N., *Indonesian: a Comprehensive Grammar*. London/New York: Routledge, 1996
26. Thomsen, M.-L., "The Sumerian Language: An Introduction to its History and Grammatical Structure", 3rd edition, Mesopotamia: *Copenhagen Studies in Assyriology, Volume 10*, Akademisk Forlag, Copenhagen 1984 [reprint 2001]
27. Van Valin, R. D., Jr., *An Introduction to Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001
28. Woods, C., *The Grammar of Perspective: The Sumerian Conjugation Prefixes as a System of Voice*, Brill, Leiden – Boston 2008
29. Yoshikawa, M., "The Sumerian Verbal Prefix al-": *Acta Sumerologica, Supplementary Series, vol. 1*, The Middle Eastern Center in Japan, Hiroshima 1993

30. Yoshikawa, M., "Sumerian ventive and Inetive", *Acta Sumero-logica, Supplementary Series, vol. 1*, The Middle Eastern Center in Japan, Hiroshima 1993K
31. Zólyomi, G., *An Introduction to the Grammar of Sumerian*, with the collaboration of Szilvia Jáka-Sövegjártó and Melinda Hagymássy, Eötvös Loránd University, Eötvös University Press, Budapest 2017
32. Zólyomi, G., *Voice and Topicalization in Sumerian*, Bölcsészdoktori disszertáció, Budapest 1993
33. Дьяконов, И. М., *Языки Древней Передней Азии*, Главная редакция восточной литературы, издательство «Наука», Москва 1967
34. Канева, И. Т., *Шумерский язык*, Российская Академия Наук, Институт Востоковедения, Санкт-Петербургский Филиал, Центр «Петербургское Востоковедение», Санкт-Петербург 1996
35. Кибрик, А. А., Плунгян, В. А., *Функционализм. Современная американская лингвистика: фундаментальные направления*. Под редакцией А. А. Кибрика, И. М. Кобозевой, И. А. Секериной. Издание второе (стереотипное). Москва. Изд. «Книжный дом "ЛИБРОКОМ"», URSS, 2009 [2016]
36. Мельчук, И. А., *Курс общей морфологии*, том II, часть вторая: Морфологические значения, «Языки Русской Культуры», Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 38/2, Москва – Вена 1998
37. В. А. Плунгян, *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*, Москва 2011
38. Теньер, Л., *Основы структурного синтаксиса*. Серия "Языковеды мира". Москва: Изд. «прогресс», 1988
39. ასათიანი, რ., „ზმნური ხმოვანპრეფიქსების ფუნქციები ქართველურში: ვერსია და კაუზაცია“: *ენათა ისტორიულ-შე-დარებითი კვლევის პრობლემები*, გამომც. „ნეკერი“, თბ. 2016
40. ბარათაშვილი, ზ., „ქცევის კატეგორიის გრამატიკული მნიშვნელობები ქართულში“: *ტიპოლოგიური ძიებანი*, № 7, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი, გამომც. „ქართული აკადემიური წიგნი“, 2015.
41. გოგოლაშვილი, გ., არაბული, ა., სუხიშვილი, მ., მანჯგალაძე, მ., ჭუმბურიძე, ნ., ჯორბენაძე, ნ., *თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია: სალიტერატურო ენა*, გამომც. „მერიდიანი“, თბ. 2011
42. შანიძე, ა., *ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები*, თხზუ-ლებანი თორმეტ ტომად, *ტომი III*, თსუ გამომც. თბ. 1980.
43. შანიძე, ა., *ქართული ზმნის საქცევი*, თხზულებანი თორმეტ ტომად, *ტომი II*, *ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები*, გამომც. „მეცნიერება“, თბ. 1981

